

**MEZHEP TAASSUBUNUN ÖNE ÇIKTIĞI BİR
RİVAYET/DİRAYET TEFSİRİ**
-Kummî Tefsiri-

Sabuhi SHAHAVATOV*

ÖZET

Kur'an'ın yorumlanmasında ön kabullerden uzak bir şekilde hareket etmek yerine mezhep taassubuna binaen ve önceden kabul edilmiş teorilerin metin üzerinden gerekçelendirilmesi cihetine gitmek birçok önemli probleme neden olmaktadır. Bir kısım müfessirler eserlerini telif ederken mensup oldukları hâkim paradigmanın gölgesinde hareket etmiş, kendi mezheplerini güçlendirmek veya karşı oldukları mezheplerin ortaya koydukları delilleri çürütmek amacıyla gütmüşlerdir. Bu bağlamda bazı Şiî müfessirler de kendi görüşlerini desteklemek ve kabul ettirmek için bütün müslümanlar nezdinde otorite metin kabul edilen Kur'an-ı Kerim'den kendi görüşlerini destekleyecek deliller bulmaya çalışmış, bulamadıkları zaman ise ayetleri kendi mezhep prensipleri çerçevesinde tevîl etmeye yönelmişlerdir. Bu süreçte ayetler müstakîl olarak ele alınmış, nüzûl ortamı, yani Kur'an'ın inzal edildiği günün şartları ve Kur'an'ın bütünlüğü göz ardı edilmiştir. Bu makalede Kummî tefsirinde mezhep refleksi ile Kur'an'ın araçsallaştırılmasının örneklerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kummî, Şiî Tefsir, Mezhep taassubu, Nüzûl Ortamı, Yorum.

A RIVAYAH/DIRAYAH TAFSEER PRESENTED BY THE SECTARIAN
BIGOTRY

- Tafseer of Kummî -

ABSTRACT

Interpretation of Quran based on sectarian bigotry and justification of previously-accepted theories on the text rather than acting away from preconceptions causes several important problems. Many commentators while studying their works they have acted according to the dominant paradigm which they belong to, they aimed to strengthen their sects or refute the proofs provided by other sects that they are against. In this context, Shiite commentators also tried to find out evidences to support and sell on their opinions from the Quran that is accepted an authoritarian text according to all Muslims and when they couldn't find the evidence they had tended to comment the ayats in the frame of their sectarian principles. During this procedure, ayats were examined separately, bringdown environment, conditions of the days of Quranic bringdown and completeness of Quran were ignored. In this study we will try to

* Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD Öğretim Üyesi.

examine the examples of functionalization of Quran according to sectarian reflex, in the Tafseer of Kummi.

Key Words: Qummî, Quranic Exegesis (tafseer), Sectarian Bias, Shiite.

I. Giriş

Mezhepler müstakil birer din olmayıp din içerisinde farklı yaklaşımların ve bu yaklaşımları benimseyenlerin zaman içerisinde edindikleri ayırt edici özelliklerin toplamı sayılır. Aynı din içerisinde birbirinden farklı yaklaşımların ve buna bağlı olarak gelişen aidiyet psikolojisinin temelinde sosyal çevrenin, siyasî olayların, eski inanç ve kültürlerin izlerinin yer aldığını söylemek mümkündür. Bu minval üzere belli bir ekolün/mezhebin görüşlerine taraftar olan kimi müfessirler, kendi mezhep ilkelerini tahkim etmek ya da hasımlarına karşı savunabilmek amacıyla Kur'ân'ın nüzûl ortamını ve o dönemin örf, adet, gelenek, inanç ve anlayışlarını zaman zaman göz ardı etmişlerdir. Ne var ki Hz. Ali'nin de ifade ettiği üzere Kur'ân, kendi başına konuşan bir nitelik arz etmemekte, insanlar tarafından *konuşturulmaktadır*. Bu nedendir ki tarih boyunca hiçbir mezhep, kendi görüşlerine Kur'ân'dan delil bulma hususunda bir sıkıntı yaşamamıştır.

II. Kummî ve Tefsiri

Şîa'nın İmamiyye kolu içerisinde erken dönemde telif edilmiş önemli tefsirlerinden biri de *Tefsîru'l-Kummî*'dir. Tam adı Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî¹ olan müfessirin hayatı ile ilgili ilk dönem Şîi kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Son dönem kaynakların verdikleri bilgiler ise müellifin hayatını aydınlatmaya yetecek düzeyde değildir. Aslen Kumlu olduğu için "Kummî" nisbesiyle anılmıştır ve İmam Askerî'nin² akranıdır. Nerede ve ne zaman doğduğuna dair her hangi bilgi bulunmamasına rağmen, künyesine istinaden Kum'da doğduğunu söyleyebiliriz. İlk tahsilini tefsirinin en önemli kaynağı olan babası İbrahim b. Hâşim'den almış olması muhtemeldir.³ Ölüm tarihi de kesin olarak tespit edilememiş olmakla birlikte, bazı çağdaş araştırmacılar hicrî 329/941'de vefat etmiş olabileceğini kaydetmektedirler.⁴

Şîa'nın önemli müfessirlerinden biri olan Kummî'nin günümüze ulaşan tek eseri, çalışmamızın konusu olan tefsiridir. Bunun dışında günümüze

¹ Bahşayesi, *Tabakat*, I/ 567; İhsan Emin, *et-Tefsîr bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye*, Beyrut, 2000, s. 404

² İhsan Emin, s. 404

³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 266; Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Rivâi*, Kum 1424, s. 260.

⁴ Marifet, Muhammed Hadi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirin fi Sebibi'l-Kaşîb*, Meşhed, 1997, II/325

ulaşamayan *Kitâbu'n- Nâsib ve'l-Mensûb, Kitâbu't-Tevbîd ve's-Şirk, Kitâbu Kurbi'l-İsnâd, Kitâbu's-Şerâi, Kitâbu'l-Hayz, Kitâbu'l Muşezzeir, Kitâbu Fedâilî Emîri'l-Mu'minin, Kitâbu'l-Meğâzî, Kitâbu'l-Enbiyâ, Risâletun fî Ma'nâ Hişâm ve Yûnus, Cevâbât-u Mesâil Seelehu Muhammed b. Bilâl, Kitâbu't-Tefsîr*⁵ gibi eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.

Ali b. İbrâhim el-Kummî, Şîî gelenekte önemli bir yere sahiptir.⁶ Başta tefsir sahasında olmak üzere kendisinden sonrakiler üzerinde önemli ölçüde etkisi söz konusudur. Zira kendisi aynı zamanda Kütüb-i Erbaa' müelliflerinden Muhammed İbn Yakub el-Kuleynî (ö. 329)'nin hocalarındandır. Muhammed İbn Ali İbn Mâcîlüyeh el-Kummî de onun meşhur öğrencilerinden olup kendisi Şeyh Sadûk'un hocalarındandır. Şeyh Sadûk kendisinden *Men Lâ Yahdurubu'l-Fakâih* adlı eserinde rivayette bulunmuştur.⁷

Kummî'nin günümüze ulaşan tek kitabı olan tefsiri aynı zamanda İmamiyye Şîasî'nin günümüze ulaşan ilk eserlerinden olup, rivayet tefsirleri kategorisinde değerlendirilmektedir.⁸ Tefsîru'l-Kummî, 27 sayfalık uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Müfessir burada önce Kur'ân'ın içeriğine ve Ulûmu'l-Kur'ân'a dair uzun bir paragraf sunmakta, daha sonra bu başlıkları tefsire uygulamaktadır.⁹ Mukaddime kısmında “*nasib-mensub, mukkem- müteşabih, umum-busûs, takdîm-tabîr, Allah'ın inzâl ettiğine hilaf olanlar,*¹⁰ *lafzî genel-anlamı özel, lafzî özel-anlamı genel ayetler, bir kısmı bir surede- tamamlayıcı kısmı başka bir surede olan ayetler, tevîli tenzîlinden önce olanlar, tevîli tenzîlinden sonra olanlar, bazıları Debriye'ye red, bazıları Kaderiye'ye, putperestlere, Mutezile'ye, ölümden sonra kıyamet günü azâbı ve sevabı inkâr edenlere, İsrâ ve Miracî inkâr edenlere vs. gibi*”¹¹ konu başlıkları zikredilerek Kur'ân belli başlı konulara ayrılmıştır. Müfessirin mukaddimesinde tefsirini özetlemiş olduğunu söyleyebiliriz.

Bunun dışında tefsirle ilgili ayetlerde yer alan lafızların lügavî anlamları üzerinde durması, Esbab-ı Nüzûl rivayetlerine yer vermesi, Kur'ân'daki eşanlamlı kelimelerin açıklanması, ahkâmın açıklanması, peygamber kıssalarının açıklanması, ayetlerdeki işaretler, ahlakî ve manevî anlamların açıklanması, Ehl-i

⁵ Kummî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim, *Tefsîri'l-Kummî*, thk. Tayyib el-Musevi el-Cezairi. y.y,t.y. I/8

⁶ Şîî kaynaklar Kummî'yi, özellikle de “*Fibrîsî*” sahibi Necâşî “*badiste sika, sabibu'l-mezheb ve üimat sabibi kişî*” gibi sözlerle övmüştür. Bkz. Necâşî, *Ricâl*, s.260

⁷ Tûsî, EbûCa'fer Muhammed b. Hasen b. Ali, *Ricâlu't-Tûsî*, Kum, 1961, s. 491

⁸ Marîfet, Muhammed Hadi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrun*, II/ 326-327,

⁹ Kummî, *Tefsîr*, I/ 27.

¹⁰ Buradaki amaç, ayetin zahirinde olmayan bazı kelimelerin düşmesidir. Örneğin “*Ye eyyuhe'r-rasulbellîg*” Emiru'l-Mumin'in Hz. Ali hakkında inzâl edilmiştir.

¹¹ Kummî, I/5-6

Beyt ve onların düşmanları ile ilgili rivayetleri zikretmesi, itikadî konulara değinmesi, israiliyat türünde rivayetlere yer vermesi şeklinde özelliklerinden söz etmemiz de mümkündür.

Muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Tefsîru'l-Kummî*,¹² birçok kez basılmıştır.¹³ Tefsir bizzat müfessirin kendisi tarafından telif edilmiştir. Birçok ayetin yorumunda “*bu konuyla ilgili daha önce yazmıştık*” ifadesini kullanması da bu görüşü teyit etmektedir. Örneğin, Sad Suresi’nde, “*(Allah) daha sonra kavimlerin belakini hatırlatıyor. Biz daha önce Hûd sûresinde onların haberlerini yazmıştık*”¹⁴ şeklinde açıklamada bulunması bu görüşümüzü teyit etmektedir.

Tefsirin ravisi, Ebu'l-Fadl el-Abbâs b. Muhammed b. el-Kâsım b. Hamza b. Mûsa b. Ca'fer'dir. Tefsirinde rivayetlere yer vermesinin yanı sıra kendi görüşleri de ağır basmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Kummî tefsirini rivayetlerden geniş ölçüde yararlanan dirayet tefsiri şeklinde vasıflandırmak da mümkündür.

Tefsirin temel kaynağı Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt İmamları vasıtasıyla gelen rivayetlerdir. En fazla İmam Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) ve İmam Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) görüşlerine yer vermektedir. Az da olsa Sahâbe ve Tâbiun'un görüşlerine de başvurmuştur. Bu görüşleri çoğu zaman kendi fikirlerini teyit etmek için kullanmıştır. Tefsirinin başında öğrencisinin “*Fazîletli âlim, zamanının mubaddislerinin üstadı*”, şeklindeki tanımlaması müfessirin zamanında önemli bir konuyu olduğunu göstermektedir. Nitekim İhsan el-Emin, Kummî'nin söz konusu eserini Şîa'nın önemli 7 rivayet tefsirinin¹⁵ içinde zikretmektedir ki, bu da onun Şîa nezdinde önemli bir mevkiî olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahbârî¹⁶ paradigmaya göre telif edilen Kummî tefsiri¹⁷ hakkındaki bu genel bilgilerden sonra, tefsirin muhtevasına konumuzu ilgilendiren yönü

¹² Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, “Mukaddime”, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum 1404, I/17.

¹³ Bu tefsir ilk olarak hicri 1313 yılında müstakil olarak İran'da basılmıştır. (Bu nüshaya el-Cezâirî işaret etmektedir. Bkz. Kummî, II/2, “er-Rumuz”). Daha sonra 1315 yılında *Tefsîru Hasan el-Askerî* ile birlikte, üçüncü kez ise Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî'nin tashihi ile hicri 1404 yılında Kum'da iki cilt halinde basılmıştır. Bu eser son olarak bir grup tarafından yeniden tahkik ve tashih edilerek 1991 yılında Beyrut'ta 2 cilt halinde yayınlamıştır.

¹⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II/ 229

¹⁵ İhsan el-Emin, s. 391

¹⁶ Sözlükte *duyulan, ulaşılan şey, bilgi ve tecrübe* gibi anlamlara gelen haber kelimesinin çoğulu olan **ahbâr**, dinî literatürde nâkil ve rivayetler anlamına gelmektedir. Bizzat kendi özünde yalan ve doğru ihtimali taşıyan, örf ve sözlükte naklolun şey anlamına gelen haber; muhaddisler tarafından hadis olarak da kullanılmıştır. Şîa'nın içinde varlığını günümüze kadar sürdüren Ahbarî ekol veya Ahbâriyye; imamların otoritesine mutlak bağlılık esasında hareket ederek

itibariyle, yani nüzûl ortamını mezhep taassubu kaygısıyla göz ardı etmeye örnek teşkil edecek zaviyeden bakmakta fayda vardır.

III. Kummî Tefsirinde Mezhep Taassubu ve Örnekleri

Fatiha Suresi'ndeki, ayetleri açıklarken Ehl-i Beyt'in ve özellikle de Hz. Ali hakkında rivayetler nakletmekte olup, “الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”¹⁸ ifadesini İmam'ın yolu, “الْمَعْضُوبِ”¹⁹un ise Hz. Ali'yi bilmeyenler şeklinde tefsir etmektedir.¹⁹

Âyette geçen “dâllîn” ifadesinin “hristiyanlara”, “mağdûbi aleyhim” ifadesinin ise “yahudilere” işaret ettiğini bildiren rivayetler vardır.²⁰ Buna rağmen müfessir konunun bu yönüne değinmemiştir. Diğer taraftan hemen bütün müfessirler, bu sûrenin ilk âyetlerinin kelime-i tevhit kadar güçlü bir tevhid ilânı ve şirk tenkidi olduğunu beyan etmektedirler. Sûrenin bir bütün olarak nâzil olduğu da dikkate alınınca, ilk âyetlerinde tamamen şirk tenkidine yoğunlaşan kısa bir sûrenin sonunda konunun değiştiğini söylemek zordur. Bize göre bu âyetlerde temel vurgu, tevhidi ve Hz. Peygamber'i inkâr edenlerin eleştirilmesidir. Nüzûlü esnasında bu eleştirinin ilk muhatapları müşrikler olmakla beraber, hicretten sonra Hz. Peygamber'e düşmanlık eden ve tevhitten sapan Medine'deki yahudi ve hristiyanlar da, bu âyetlerde tenkit edilenler kapsamına doğal olarak girerler. O zaman ayetin söz konusu kısmı bu anlama hamledilmemelidir. Bağlamı dikkate alındığında, âyetin anlamı yaklaşık olarak şöyledir: “Dünyada ve âhirette ilâhî rahmete ve cennet nimetine nâil olan mesut kullardan olabilmek için daima tevhit yolunda sebata muvaffak kıl!”²¹

Kummî tefsirinde, rivayet seçiminde nüzûl ortamını yansıtan bilgileri değil, mezhep kabullerini pekiştirecek ifadeleri tercih etmek şeklinde bir tarafgirliğin yanı sıra ayetlerin bütünlüğünü parçalayarak sadece bir kısmını ön

onlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivayetlerin akaid ve fıkıh alanlarında tek kaynak olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla nübüvvetin devamı niteliğinde olan imamet doktrinini kabul eden Şîa, delil olarak Hz. Peygamber'in sözleri ile imamların sözleri arasında hiçbir fark gözetmeksizin onlardan gelen ahbârla amel etmişlerdir. Müteahhirin döneminde Ahbârlığı bir düşünce sistematiği haline getiren kişi; “Kitabu'l-Ferâidi'l-Medeniyye” adlı eserinde Ahbâriyye anlayışını temellendiren Muhammed Emin el-Esterâbâdî (ö. 1033/1624)'dir. Esterâbâdî, döneminden önce mevcut olmakla beraber henüz sistemleşmemiş olan Ahbâri metodu titizlikle incelemiş ve bu çalışması sayesinde ahbarlığı bağımsız bir ekol haline getirmiştir.

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2007.

¹⁸ Kummî, I/28

¹⁹ Kummî, I/29

²⁰ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, I/32

²¹ H. Elik-M. Coşkun, *Tevhit Mesajı*, s. 2

plana çıkarmak gibi parçacı bir tutum da söz konusudur. Örneğin “ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا ”
 “الْكِتَابُ”²² ayetinin yer aldığı Bakara 2/2 ayetinin tefsirinde Hz. Ali anlamına geldiği ile ilgili görüş belirtmiş ve bu ifadenin Hz. Ali’nin muttakiler için yol göstericiliği manasına geldiğini savunmuştur.²³ Parçacı yaklaşımın ve iç bağlama (siyak ve sibaka) riayet etmemenin neticesinde ortaya çıkan bu anlam, bir tür aşırı yorumdur. Kaldı ki Tabersî’nin zikrettiğine göre nüzûl ortamını dikkate aldığımız zaman ayetin şöyle anlaşılması mümkündür: “Elçimiz Muhammed’e vahyette bulunduğumuz bu Kur’an, Muhammed’in kendi sözleri değil, ona tarafımızdan inzâl edilen Allah’ın vahyidir ve bu hususta en ufak bir şüphe yoktur.”²⁴ Görüldüğü gibi Kummî’nin verdiği söz konusu anlam sonraki dönem Şîî müfessirlerince dahi kabul görmemiş ve ayet nüzul ortamına göre anlamlandırılmıştır.

Bakara suresi “ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا ”
 “فَمَا فَوْقَهَا”²⁵ ayetinde yer alan “بَعُوضَةً” ifadesi ile kast edilenin Hz. Ali olduğunu, “فَمَا فَوْقَهَا” ifadesi’nin ise Hz. Muhammed’e delalet ettiğini²⁶ söylemektedir. Ayetin muhataplarının münafıklar olduğu Tabersî tarafından sebep-i nüzûl rivayeti şeklinde aktarılmıştır. Zira Tabersî’ye göre münafıklar Hz. Muhammed’e karşı çıkmak ve onu yalanlamak amacıyla “*Allah bu kadar basit şeyler anlatır mı? O bu tür şeyler söylemekten münezzehtir*”²⁷ demişlerdir. Ayrıca bu konuda Cafer es-Sâdık’tan bir rivayet de zikrederek görüşünü pekiştirme yoluna gitmiştir. Müminlerin ise bunların Allah tarafından gelen vahiy olduğunu bildiklerini ve bunlardan ders almaya çalıştıklarını söylemektedir. Sonuçta, verilen örnekler müminlerin inancını güçlendirirken inkâr edenlerin inkârını arttırır.²⁸

Kummî Nisâ Suresi’nin 64. ayetindeki²⁹ “جَاؤُوكَ” ifadesinin aslında “جَاؤُوكَ يَا عَلِي” şeklinde inzâl edildiğini aktarmaktadır³⁰. Halbuki bu ayet

²² Bakara 2/40

²³ Kummî, I/30

²⁴ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, I/37-38

²⁵ Bakara 2/26

²⁶ Kummî, I/34-35

²⁷ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, I/67

²⁸ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, I/67-68

²⁹ Nisa 4/64; “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رُّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاؤُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ ”
 “الرُّسُولَ لَوْجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا”

Tabatabâi'ye³¹ göre münafıklar hakkında inzal olunmuştur. Nitekim nüzûl ortamı göz ardı edilmez ise ayette, “muhalefet ettikleri konularda münafıklar tövbe ederek Allah’a ve Elçisine dönseler, bu önce yaptıkları işlerden daha hayırlı olurdu” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Tûsî³² ve Tabersî³³ gibi müfessirlere bakıldığı zaman, konunun Hz. Ali ile hiçbir ilgisi olmadığı daha açık şekilde görülmektedir.

Nisa suresinde geçen “ لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ

”³⁴ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا” ayeti de mezhep taassubu konusunda örnek olarak gösterilebilir. Müfessir ayetin aslında “ في علي ” şeklinde inzal edildiğini söylemektedir.³⁵ Yine Şiî müfessirlerden olan Tûsî bu ayetin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gelen bir grup Yahudi hakkında inzâl edildiğini söylemiş, Allah’ın ve Meleklerin Hz. Peygamber’e inzâl edilen vahyin hak olduğuna şahitlik ettiklerini açıklamıştır.³⁶ Ayrıca Tabersî bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili farklı bir rivayet aktarmıştır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber kendisine gelen Yahudi bir topluluğa “Sizler benim Allah’ın Rasûlu olduğumu biliyorsunuz” demiş, Yahudiler ise “biz bunu bilmiyoruz ve buna şahitlik de etmiyoruz” diye cevap vermişlerdir.³⁷ Bu olay üzerine söz konusu ayet nazil olmuştur.

Ahbârilerden olan Kâşânî de bu ayetin Yahudiler hakkında³⁸ nazil olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kummi’nin de rivayetine yer vermiş, ancak herhangi bir yorum yapmamıştır. Ayetlerin siyak ve sibakına bakıldığı zaman başından sonuna konunun Yahudiler olduğunu görmek çok zor değildir.

Kummi’nin nüzûl ortamını göz ardı ettiği başka bir ayet ise Nur suresinde yer alan “ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا

”³⁹ اَسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ” ayetidir. Müfessire göre söz konusu ayette yer alan ifadelerle Allah İmamlar’a hitap etmektedir. Zira ayet imamların, yeryüzünde zulüm ve gasptan sonra Allah tarafından halife kılınacaklarına dair bir vaat

³⁰ Kummi, *Tefsiru'l-Kummi*, I/142

³¹ Tabatabâi, *Mizân*, IV/388 vd.

³² Tûsî, *Tibyân*, III/243-244

³³ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, III/72

³⁴ Nisa 4/166

³⁵ Kummi, *Tefsiru'l-Kummi*, I/159

³⁶ Tûsî, *Tibyân*, III/ 395-396

³⁷ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, III/144

³⁸ Kâşânî, *Sâfi*, I/521-523

³⁹ Nur 24/55

içermektedir. Kummî'ye göre bu ayetin tevili yani ayette vaat edilen şeyin gerçekleşmesi tenzilinden sonradır.⁴⁰

Nüzûl ortamı dikkate alındığında ayetin manâsının Kummî'nin verdiği anlamdan farklılık arz ettiği görülmektedir. Ayetin muhatapları Hz. Peygamber'e iman eden ve sürekli düşman tehdidi ve baskısı altında bulunmaktan dolayı sıkıntı içinde olan müminlerdir. Şûî müfessirlerden Tusî ayetin anlamının “*ne biżim Şîa'nın söylediği gibi İmamlar, ne de Ehl-i Sünnet'in vurguladığı gibi ilk iki halife dönemindeki fetihler olduğunu, aslında Hz. Peygamber ashâbının Mekke topraklarına sahip müşrikların beldesine hakim olacakları*” şeklinde bir açıklamayla ayeti nüzûl dünyasındaki zeminine oturtmuştur.⁴¹

Kummî, Ehl-i Kitap'la ilgili “*وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تَخْرُجُونَ*”⁴² ayetini de Ehl-i Beyt'e hamleden rivayetler zikretmektedir. Nitekim ayetten maksadın “Ebu Zerr el-Ğıfarî ve Osman” olduğunu zikretmektedir.⁴³ Medine Yahudilerine hitap eden ayetin siyak-sibakı (iç bağlamı) dikkate alındığı takdirde anlamın Kummî rivayetinden farklılık arz ettiği gözlemlenmektedir. Söz konusu ayetlerde, Medine Yahudilerinin atalarından zamanında birbirleriyle savaşmama, kan dökmeme, birbirlerini yurtlarından çıkmaya zorlamama konusunda alınan söz kendilerine hatırlatılmaktadır.⁴⁴

Yine Kummî, “*وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّ لَمَّا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ*”⁴⁵ ayetiyle ilgili parçacı bir yaklaşım sergileyen rivayetler aktarmakta ve ayetin son kısmında yer alan “*لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ*” ifadesi ile kast edilenin Hz. Peygamber ve “*لَتَنْصُرُنَّهُ*” lafzının ise Emiru'l-Müminin olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Ayetin siyak sibakı ve nüzûl ortamı dikkate alındığı takdirde ayetin Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyip inkâr edenlere yönelik bir uyarı olduğu,⁴⁷ Allah'ın gönderdiği peygamberler vasıtasıyla onların atalarından; önceki peygamberleri tasdik eden bir peygamber geldiğinde,

⁴⁰ Kummî, II/108

⁴¹ Tusî, *Tibyân*, /454-455

⁴² Nahl16/84

⁴³ Kummî, I/51

⁴⁴ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, I/148-149

⁴⁵ Al-i İmran 3/81

⁴⁶ Kummî, I/106

⁴⁷ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, II/186

ona iman edip, yardımda bulunacaklarına dair söz aldığını ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Kummi'nin İfk olayı ile ilgili açıklaması ise hem Şîa hem Ehl-i Sünnet anlayışının dışında kalmaktadır. Şöyle ki, hakim görüş olarak bu ayetin Hz. Aişe hakkında inzâl edildiğini söylese de sonrasında, özel olarak ayetin Hz. Mariye hakkında inzâl edildiğini ve hatta iftira atanın Hz. Aişe⁴⁹ olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak aktardığı rivayet şöyledi; “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oğlu İbrahim vefat ettiğinde, çok üzülmişti. Hz. Aişe “neden bu kadar üzülüyorsun, o İbn Cüreyh'in oğlu işte” diye onu teselli etmeye çalışmıştır. Daba çok üzülen Hz. Peygamber bu işi araştırmak için Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. Araştırmaları sonucunda Hz. Ali, İbn Cüreyh'in çocuk sahibi olabilecek bir uzvunun olmadığını Hz. Peygamber'e söylemiş, Hz. Peygamber de bunu duyunca “Ehl-i Beyt'inden bu pisliği gideren Allah'a hamdolsun⁵⁰ diye dua etmiştir.”

İslam tarihinin önemli olaylarından biri olan “İfk Hadisesi” ile ilgili rivayetler mütevatir derecesine ulaşmıştır. Bu konuda nerdeyse Usûlî⁵¹ Şîa ile diğer mezhepler arasında hiç fark yoktur. Tabersî tefsirinde olay bilindiği şekliyle aktarılmış ve ayetlerin Hz. Aişe'yi iftiraldan kurtarmak için inzâl edildiği vurgulanmıştır. Son dönem müfessirlerinden Tabatabâi de ayetin nüzûlü ile ilgili Hz. Aişe mi yoksa Hz. Mariye mi olduğunun ihtilafı konu olduğunu zikretmiş olsa da, iftirayı atanların münafıklar olduğu belirtilmiştir. Yani ona göre, Hz. Mariye olsa bile ona iftira atan Hz. Aişe değildir.⁵² Ayette nüzûl ortamı dikkate alındığı takdirde anlam şöyle olmaktadır; “Elçimiz Muhammed'in eşine iftira atan münafıkların hareketlerine gelince, sonuç itibarıyla sizler için bazı hayırlara vesile olmuştur. Bununla beraber iftirayı planlayan, ifşa eden ve bu konuda yardım aldıkları münafıklar ise en şiddetli cezaya mâruz kalacaklardır.⁵³

⁴⁸ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, II/186-187

⁴⁹ Kummi, II/99

⁵⁰ Rivayetin tamamı için bkz: Kummi, II/99-100

⁵¹ “Gaybet” döneminin başlamasından itibaren (260/873) İmamiyye Şîası içinde ortaya çıkan Usûliyye ise Ahbâriyye'nin aksine dinî hükümlerin tespiti ve anlaşılması konusunda istidlal metodunu benimsemiştir. Usûlîlerin düşüncesine göre dini hükümlerin kaynağı kitap, sünnet, icmâ ve akıldır. Kitap ve sünnet en muteber kaynaklar olup ancak akılla anlaşılır. Usûlîlere göre, Şîa nezdinde en sahih rivayet kaynakları olarak kabul edilen Kütüb-i Erba'a güvenilemeyecek haberleri de ihtiva eder. Yalnız güvenilir Şîravileri vasıtasıyla imamlardan gelen rivayetler muteber sayılır. *Ayrıca imamların verdiği hükümler busûsi olup umuma uygulanmayabilir.* Gaybet esnasında hükümler içtihad ve fetva usullerine başvurularda elde edilir.

⁵² Tabatabâi, *Mizân*, XV/89

⁵³ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, VII/118-119

Kummî, tefsirinde yorumların seçiminde nüzûl ortamını yansıtan bilgileri değil, mezhep kabullerini pekiştirecek ifadeleri tercih etmektedir. Bunun yanı sıra ayetlerin siyak sibak (bağlam) bütünlüğünü parçalayarak sadece bir kısmını ön plana çıkarmak gibi parçacı bir tutum da söz konusudur. Örneğin

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

54”أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ ”الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ Allah’a verilen ahdin Emiru’l-Müminin Hz. Ali’nin imameti konusunda olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’yi inkar edenlerin zalimler olduğunu da ifade etmiştir.⁵⁵ Parçacı yaklaşımın ve iç bağlama riayet etmemenin sonucunda ortaya çıkan bu anlam, bir tür aşırı yorumdur. Kaldı ki Tabersî’nin zikrettiğine göre ayetin nüzûl sebebi Hz. Peygamber gönderilmeden önce ona iman edeceklerine dair vaadde bulunan, gönderildikten sonra ise onu inkâr eden Ehl-i Kitap’tır. Görüldüğü gibi Kummî’nin verdiği anlam sonraki dönem Şii müfessirlerince pek fazla dikkate alınmamış ve ayet nüzul ortamına göre anlamlandırılmıştır.⁵⁶

Yine ona göre, “ وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ ۗ ”

57”ayeti Hz. Ali hakkında nazil olmuştur. Nüzul sebebi olarak

aktardığı rivayet şöyledir: “Bir bahçe dolayısıyla Hz. Ali ile Hz. Osman arasında bir tartışma çıkmıştır. O zaman Hz. Ali Hz. Osman’a aralarında hüküm vermek için Hz. Peygamber’e başvurmalarını istemiştir. Daha sonra Hz. Abdurrahman İbn Avf hüküm için Hz. Peygamber’e gitmemesini söylemiş: “Ali Hz. Peygamber’in amcası oğludur. Bu sebeple Ali’nin lehinde senin aleyhinde hüküm verecektir” diye Hz. Osman’ı uyarmış, Yahudi İbn Ebi Şeybe’nin hükmüne başvurmalarını istemiştir. Sonrasında Allah (c.c.) “

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى الرَّسُولِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا ۗ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

58”ayeti Hz. Ali hakkında, Hz. Osman ve Hz. Abdurrahman İbn Avf hakkında ise “

وَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ ۗ ”

59”ayetini inzal etmiştir.⁶⁰ Ayetin muhatap aldığı münafıklara gelince, her ne kadar “tevhide ve Muhammed’in

54 Al-i İmrân 3/87

55 Kummî, I/107

56 Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, II/189

57 Nur 24/47

58 Nur 24/51

59 Nur 24/48

60 Kummî, *Tefsir II*/107-108

peygamberliğine iman ettiklerini” iddia etseler de, birtakım menfaatleri söz konusu olunca istedikleri sonucu alma ümidiyle hemen yahudi âlimlerinin hakemliğine başvurmakta, Hz. Muhammed’in hakemliğini kabul etmemektedirler.⁶¹ Zira böyle yapanlar, Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanmamış kimselerdir. Nitekim sonuç kendi lehlerinde olacağı zaman Hz. Peygamber’in hakemliğini kabul eden, işlerine gelmedikleri zaman O’nun peygamberliğinden şüphe edenler hakkında inzâl olunan ayetlerde söz konusu kimseler eleştirilmektedir. Pasajın devamında ise, gerçek müminlerin bu tür olaylarda Hz. Muhammed’in hakemliğini seve seve kabul edecekleri, hükme razı olacakları vurgulanmaktadır.⁶²

SONUÇ

Kimi Şîî müfessirlerin Kur’ân yorumunda bazı mezhep ilkelerini belirleyici kriter olarak kabul etmesi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Çünkü Tabâtabâî’nin de söylediği gibi, müfessirlerin bir ayeti incelerken “Kur’ân ne diyor?” diye düşünmesi ile “Bu ayeti neye göre yorumlayabiliriz?” diye düşünmeleri arasında büyük bir fark vardır.⁶³ Aslında mezhep taassubu ifadesi ile kast olunan, müfessirlerin zaman zaman yaptıkları spesifik tevillerin/yorumların bizzat kendileri değil, bu yorumların üretilmesine zemin hazırlayan Kur’ân tasavvurunun, yani önceden kabul edilmiş birtakım ilkelerden yola çıkarak tefsir yapmanın ortaya çıkardığı tehlikedir.

Hiç şüphesiz Şîî tefsir geleneğinde mezhep taassubunun en çok tezahür ettiği konuların başında *hilafet/ imamet* gelmektedir. Şîa mezhebinin kimlik kazanmasında ve şekillenişinde imamet doktrini önemli bir mevkide bulunmakta ve mezhebin oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. İmamet doktrini için nakli deliller arama gayretleri Şîa’yı ilk önce Kur’ân’a yönlendirmiştir. Fakat imamet/hilafet Kur’ân’ın doğrudan ilgilendiği bir mesele değildir. Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in vefatını müteakiben kimin imam/halife olacağına dair hiçbir beyan içermemesi bu sebepten olsa gerektir. Ancak Şîî âlimler imamete farklı bir anlam yükleyerek, onun bir inanç ilkesi olduğunu savunmuşlardır. Şîî inanç ilkelerinden biri olan imamet, Kummi tefsirinde de yer alan örneklerden görüldüğü üzere imamın seçimle değil nassla tayin edilmesi ve Hz. Peygamber’den sonra da Hz. Ali’nin imam olmasının gerekliliği doktrinine dayanmaktadır. Nitekim zikrettiğimiz örneklerde bu kabulü temellendirmek için birçok Kur’ân ayeti ile yapılan istidlaller, Hz. Ali’nin imametine delil teşkil edecek nitelikte değildir. Bunun farkında olduğundan olsa gerek Şeyh Müfid, “Kur’ân naslarından hiç birisi zahir olarak imamete delalet etmez” sözlerini

⁶¹ Burada anlatılan olay Nisâ sûresinin 60-62. âyetlerinde anlatılan olay ile aynı olmalıdır.

⁶² Tabersi, *Meccu’l-Beyân*, VII/135

⁶³ Tabatabâî, *Mizân*, I/6

söylemiştir.⁶⁴ Nitekim Ehl-i Beyt konusunda da Şîa'nın naklettiği veya müfessirin yer verdiği rivayetlerin bir çeşit uyarlama olduğu kesindir. Tabatabâî'nin de bazı ayetler konusunda aktarılan rivayetler hakkında “*bu, imamın uyarlamasıdır*” şeklindeki açıklamaları bizim için yeterli delil sayılabilir. Çünkü Kur’ân’da örneklerini gördüğümüz bu ayetlerde yer alan Ehl-i Beyt kavramı hem Al-i Abâ hem de Hz. Peygamber’in eşlerini kapsamaktadır.

İlk dönem Şîi müfessirlerinden Kummi'nin söylediği veya naklettiği rivayetler Kur’ân’ı daha iyi anlaşılır kılmak bir yana, Kur’ân’ın tamamen içinden çıkılmaz bir metne dönüşmesine sebebiyet vermektedir. Anlaşılması imkânsız veya her türlü anlaşılmaya/yoruma müsait bir metnin bizlere yol gösterici olması ise muhaldir. Ayrıca Hadi Marife, Kummi'nin tefsiri hakkında “*bu kitap Kummi’ye ait değildir ve tabrif edilmiştir*”⁶⁵ sözleriyle bu rivayetlerin yer aldığı tefsiri tenkit etmiştir.

⁶⁴ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şîa Polemikleri*, Ankara, 2009, s. 40-41

⁶⁵ Marifet, Muhammed Hadi, *Kur’ân İlimleri*, s. 501

KAYNAKÇA

- Bahşayeşi, Akiki, *Tabakat-ı Müfessiran-ı Şîa*, Kum, Defter-i Neşr-i Novid-i İslami, 1371
- Elik, Hasan –Coşkun Muhammed, *Tevhit Mesajı*, İstanbul, 2013.
- Emin, İhsan, *et-Tefsir bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamîyye*, Beyrut, 2000.
- Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şîa Tefsir Anlayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2007.
- İbn en-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fibrîst*, Beyrut, 1978.
- Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmûd Feyz-i Kâşânî, *Tefsiru's-Sâfî*, tsh. Hüseyin A'lemî, Beyrut, 1982.
- Kummî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim, *Tefsirü'l-Kummî*, thk. Tayyib el-Musevi el-Cezairi. y.y,t.y.
- Marifet, Muhammed Hadi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun fi sebibi'l-kaşîb*, Meşhed, 1997.
- Necâşi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Ricalü'n-Necâşi: Ehadu'l-Usûli'r-Ricâliyye*, thk. Muhammed Cevad Naini, Beyrut, 1988.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet-Şîa Polemikleri*, Ankara, 2009.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1973.
- Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 2008.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî, *el-Fibrîst*, thk Cevad Kayyumî. y.y., *Müessesetu Neşri'l-Fukaha*, 1417.
- , *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, (t.y.)